

הרב חיים סבתו
ר"מ בישיבה

עדים זוממים שאין מקיימים בהם "כאשר זם"

המשנה הראשונה במסכת מכות (ב, א) שונה שני מקרים שבהם אין מקיימים בעדים זוממים את העונש המפורש בתורה - "כאשר זם לעשות לאחיו" (דברים יט, יט), אלא מלקיים אותם. עדים שהיעידו על כהן שהוא בן גירושה ובן חלוצה, ועדים שהיעידו על אדם שחביב גלות. והוסיפה הגמרא (ב, ב) שני מקרים נוספים: עדים זוממים אינם משלימים כופר, ואיןם נמכרים לעבד עברי.

הגמרא מנמקת כל מקרה ומקרה בנימוק משלו. טעם הדין הראשון הוא, שמצוויים אלו לעשות לעדים "כאשר זם לעשות לאחיו", וכאן אי אפשר לעשות כן, שהרי נדרש לפסול את זרעם של העדים, ונאמר: "ילו - ולא לזרעו"¹. הדין השני מנומק בדיקון מן הפסוק "הוא ינוס..." (דברים יט, ה) - ולא זוממיו".

הדין השלישי - שכופר כפירה הוא, והם אינם בני כפירה. והסבירו הראשונים בכמה אופנים מדוע אינם בני כפירה: בדרך אחת הסבירו שאינם ראויים לכפירה, משום שלא עשו מעשה וכפירה אינה אלא על מעשה, או מפני שהם מזידים ופושעים, או מפני שכפירה זו ייחודית למי שגוררו הרג נפש, ושורם לא הרג. ויש שביארו באופן אחר, שאינם בני כפירה לפי שאין ממשכנים על כפירה (והיא בעיה שלא נשטה בגמרה), ולכן אין כאן דין הזמה. שהרי אם שילם, מעצמו שילם, ולא בגללם שילם (ריטב"א). הסבר שלישי שנאמר הוא, שהחייב האמיתי הוא מיתה בידי שמיים, ושמיים אינם צריכים כלל לעדותם (רמב"י).

הדין הרביעי הוסביר בפסקוק: "וונזכיר בגנבותיו (שמות כב, ב) - ולא בזומו".

אבל הרמב"ם בהלכות עדות (כ, ח) כלל את כל הדינים בכלל אחד:

עדים שהיעידו על אחד, והרשיעו רשות שאין בו לא מלכות ולא מיתה ולא
חייב ממו, ואחר כך הוזמו - הרי אלו לוקין.

אחר כך מפרט הוא את המקרים, ומסכם (שם, ח-ט):

1. ועיין צפנת פענה על מכות (ב, א ד"ה גمرا: לו ולא לזרעו), שבייאר את הגמרא באופן אחר: שהם העידו על האם שהיה גירושה, ולכן אינם נפסול אותו ולא את זרעם אין זה "כאשר זם", שהרי הם לא פסלו את מי שהיעדו עליו אלא את זרעו.

וארבעה דברים אלו מפי הקבלה חן. כך קיבלו חכמים: שנים שהרשיעו את הצדיק והצדיקו את הרשע בעדותן, ובאו עדים אחרים והזימום, והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע - הרי עדים הראשונים לוקים, אף על פי שלא הרשיעו הצדיק להלכותו.

גם המראי כלל את הכלל הזה, שככל שאין בו לא מלכות ולא מיתה ולא חיוב ממון - אין שיקך בו עונש כאשר זמס.

ונראה לפירוש את דבריהם: עדים זוממים חייבים בעונש, ובית דין חייב להטיל עליהם אחד מעונשי בית דין. עונשי בית דין שלושה הם: מלכות, מיתה או ממון; אין לבית דין עונשים אחרים. מתוך עונשים אלו, אם אחד מהם מתאים למזה שזמנו העדים - נטיל אותו עליהם כפי צו התורה: "וועשיתם לו כאשר זמס", אבל אם זמנו רשע שאינו אחד מעונשי בית דין - לא נוכל להטיל אותו עליהם, שכן בית דין יכול להעניש רק באחד מהעונשים המוסרים לידיו. לכן, אין באפשרותנו לקיים "כאשר זמס", ועלינו להטיל עונש אחר מעונשי בית דין. וקיבלו חכמים בקבלה (או בדוקים מן הפסוקים), שעונש זה הוא מלכות.

לפי הצעה זו, ההסביר למלכותינו כמו שמקובל, שהעונש של עדים זוממים הוא "כאשר זמס", אך בכל אחד מרבעת המקרים שנמנעו לעיל יש בעיה פרטית שאינה מאפשרת לבצע "כאשר זמס", ולכן מלכים אוטם; אלא להפוך! עדים זוממים חייבים בעונש, ועונש אינו אלא "כאשר זמס" מן התורה לבית דין להעניש בו עברייןין. עונשים אלו אינם אלא מלכות, מיתה או ממון. לכן, אם זמו אחד מעונשים אלו - נטיל אותו עליהם. אך אם זמו עולמה אחרת, שאינה כלולה בעונשים המוסרים לבית דין, אין באפשרותנו לעשות בהם "כאשר זמס", מפני שבית דין אינו מעוניין בדבר שאינו מעוניין בבית דין - וזה הם לוקים.

כמו כן, שלפי ביאור זה ברמב"ם, לא קשה כלל קושיות התוטפות (מכות ב, א ד"ה בעין), שבמקומות שהעידו לעשות אחד ל"מצרים שני" - נקיים בהם "כאשר זמס"; שהרי לעשות מישחו ל"מצרים שני" אין זה עונש ממון, לא מלכות ולא מיתה, וברור שאין זה עונש מעונייני בית דין. לכן, אי אפשר להטיל אותו על עדים זוממים.

ומה שתכננו שעוניין בית דין הם שלושה בלבד, פירוש, שהם סוג עונשים שככל אחד מהם ניתן על עבירות שונות. ואילו ארבעת הדיננים המוזכרים בסוגייה כולם ייחודיים רק למקרים מסוימים, מה שמצויך שאינם נכללים בגדרי עונשי בית דין, אלא הם דין מיוחדים למקרים אלו.

הדין של חלל, יתכן שאינו אלא בירור מציאותשמי שנולד לבן גירושה הוא חלל, ואם כן, אין זה כלל עונש, ותפקיד בית הדין אינו אלא לברר את העובדות. וכך אם נאמר שזוקקים לצורך כך לפסק בית דין², בודאי שאין זה עונש מעונייני בית דין לעשות עברין לחלל, אלא

.2. עיין בصفנת פעча על מכות ב, א ד"ה גمرا: לו ולא לזרען), ובמגיה שם; ובصفנת פעча על הלוות עריכין ח, יא, שדייך בן מירושלמי תרומות פ"ח; סנהדרין פ"ג ופ"ד; ומבבלי קדושין סו, שפסק משפחה צריך להיעשות על ידי בית דין. ועיין רשי' שם שפירש באופן אחר, כי שהעיר המגיה.

שזהו פסק המאשר או קובע (תליי בשיטות לעיל) את מעמדו. מAMILא, ברור שאין זה עונש שאפשר להטיל אותו על עבירה אחרת, כגון עדים שזמו. הדין של גלות הוא בודאי עונש ייחודי רק לרוצח בשוגג, והוא מורכב מעונש, כפירה והוצאה מגואל הדם, ואי אפשר להטיל אותו על שום עבירה אחרת.³ וכן הלימוד "יבננתוי - ולא בזומו", כוונתו למד שמכירת אדם לעבד עברי אינה סוג של עונש מעונייני בית דין, אלא דין ייחודי לגנב שאון לו לשלם, ואי אפשר להטיל עונש זה על עבריין אחר.

וכמוון שדברינו ברורים לגבי הטעם של כופר, שהגמרה עצמה אמרה שאינו עונש, אלא כפירה או תמורה למיתה בידי שמיים. כללו של דבר, הרמב"ם כלל שככל עונש שאינו מלוקות, מיתה או ממון, אינו אלא דין ייחודי למקורה מסוים, והוא נכלל בגדרי עונייני בית דין, ואי אפשר להטיל אותו על עדים זוממים. ומצאתי בעורת ה' מקור מפורש לדברי הרמב"ם מן הספרי (שופטים קצ, יט), וזה לשונו:

"ועשיתם לו כאשר זם לעשות לאחיו" - אם ממון, אם מכות מכות,
אם עוניינים עוניינים (ועיין פירוש רבינו היל שם: עוניינים - מיתה).

אמנם, קצת קשה על דברינו מלשון הגמורה (ב, א): "וליפסלווה לדידיה ולא ליפסלו לזרעה", בעין 'כאשר זם לעשות', וליכא" - משמע, שזה מה שמעכב אותנו מלעשות זאת לעדים זוממים, ולדברינו, אי אפשר כלל להפוך עדים זוממים לחיללים, שאין זה עונייני בית דין.

³ ועיין ברייטב"א, שהוכיח מסוגיתנו שгалות אינה אלא עונש; שם לא כן, מדובר צורך פסק למעט מעדים זוממים? ואף לשיטתו יתכן לומר, שזה מה שנלמד מן הפסק.